

LATENTNA KRIZA KAPITALIZMA “Društvo blagostanja” ili “Ekonomski neoliberalizam”

Jurčić, Ljubo; Vojnić, Dragomir

Source / Izvornik: **Ekonomski pregled, 2012, 62, 827 - 853**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:213:808830>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[The Institute of Economics, Zagreb](#)

Ljubo Jurčić*
 Dragomir Vojnić**

UDK 338.2:339.54
 JEL Classification F01, F20, O11, O57
 Izvorni znanstveni članak

LATENTNA KRIZA KAPITALIZMA “Društvo blagostanja” ili “Ekonomski neoliberalizam”

Funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više, a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriteriji uspješnosti temeljeni na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiziranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praktičnoj provedbi pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time k ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima.

Ona manje pozitivna i manje dobro došla strana medalje odnosi se na činjenicu da su tržište i demokracija neutralni u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionirati i demokracija i tržište i ogromne razlike u standardu različitih grupa stanovništva. Iskustvo naše novije ekonomske povijesti nedvojbeno pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, sa najpoznatijim tzv. Skandinavskim modelom, pa preko divljeg

* Lj. Jurčić, profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskog društva ekonomista.

** D. Vojnić, profesor - znanstveni savjetnik, emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskog društva ekonomista.

Rad je prvobitno objavljen u Zborniku sa XIX. tradicionalnog savjetovanja hrvatskih ekonomista, održanog u Opatiji 9. - 11. studenoga 2011.

kapitalizma sve do tzv. "Južno-američkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontroliranim socijalnim razlikama.

Ključne riječi: tržište, demokracija, društvo blagostanja, neoliberalizam.

1. Uvod

Držeći se tradicije opatijskih savjetovanja Hrvatskog društva ekonomista, autori ovog posebnog priloga su veliku pozornost posvetili nekim važnim, moglo bi se reći i prijelomnim, događanjima ovog našeg vremena. Prošlih smo godina posebnu pozornost posvećivali problemima transformacije atipičnog modela privređivanja koji se oslanja na trgovinu, na potrošnju i na uvoz, na tipični model privređivanja, koji se oslanja na proizvodnju, štednju, investicije i izvoz. To je, mogli bi reći, tipičan hrvatski problem. Međutim, ne umanjujući ni najmanje njegovu aktualnost ni danas, dapače, našu posebnu pozornost posvetit ćemo nekim pitanjima prijelomnog karaktera, koja nisu važna samo za Hrvatsku, nego i za cijeli svijet. Nakon druge, ponovljene, velike svjetske krize, od koje se recidivi još uvijek osjećaju, pred svjetsku politiku, pa i svjetsku znanost, se po prirodi stvari postavljaju, bolje reći nameću neka nova krupna pitanja. Što da se radi? (Černiševski). Ta krupna pitanja bi se mogla izraziti kao velika dilema: "Nastavak reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvitka društva blagostanja" ili "Nastavak razvitka temeljem modela ekonomskog neoliberalizma". Ne podcjenjujući, ni najmanje, iskustvo ponovljenih svjetskih kriza, koje su opetovano svjetsku krizu kapitalizma dovele do granice opće krize, (a samim time i kraha kapitalističke opcije i kraja kapitalizma) jer je to iskustvo ipak najvažnije, u traženju odgovora na postavljeno pitanje (i dilemu) oslonit ćemo se i na neke političko-ekonomske teze iz učenja tri velikana, pa i tvoraca, klasične političke ekonomije. Adam Smith, koji je djelovao još u osamnaestom stoljeću, zaslužuje prvo mjesto, već samim time što je prvi spoznao veliku snagu podjele rada (koja je u osnovi i determinirala) snagu i moć tržišta i konkurencije. Međutim kada je u pitanju anatomija kapitalističkog društva i zakonitosti, pa i proturječnosti njegovog funkcioniranja, onda je veličina Karla Marxa neupitna. Dvije posljednje velike svjetske krize su njegovo učenje na eksperimentu cijelog svijeta, ne samo testirale, nego i potvrdile. Kao trećeg velikana klasične političke ekonomije, koji je djelovao u prošlom stoljeću, valja posebno istaknuti Johna Maynarda Keynesa, koji se po drugi puta javlja kao spasitelj kapitalizma. On je temeljnu proturječnost kapitalizma "društveni rad, a privatno prisvajanje" razriješio upravo genijalno. Učinio je to razrješavajući proturječja dvije temeljne institucije naše civilizacije: tržišta i demokracije. Problem stihskog djelovanja tržišta riješio je uvođenjem indikativnog planiranja na koje se

oslanja aktivna ekonomska politika. Načelo socijalne neutralnosti demokracije riješio je uvođenjem načela solidarnosti. Na tim se osnovama kapitalizam počeo reformirati u smjeru razvitka društva blagostanja. Uslijedilo je razdoblje dobrih odnosa rada i kapitala uz relativno simetrične odnose raspodjele, što znači da je veće profite i super profite pratilo povećanje plaća i nadnica. Pa zašto je onda došlo do druge velike svjetske krize koja, na svoj način, još uvijek traje? Kriza se dogodila zbog prekida simetrične raspodjele, koja se dogodila baš u vrijeme kada su profiti i super profiti, pod utjecajem ICT čimbenika, rasli veoma brzo. Povijest se ponovila. Eksplozija se dogodila u epicentru u SAD-u i brzo širila na ostatak svijeta. Moćnici svjetskog kapitalizma su se opetovano uvjerali u nemoć "nevidljive ruke Adama Smitha" i još jednom uvjerali u veoma veliku moć "vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa". Njena je snaga opetovano spasila kapitalizam. Pravdanje moćnika kapitala, na koje su nažalost nasjeli i moćnici rada, da se sve to dogodilo pod utjecajem četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, više je nego naivno. To je prava "Hlebinska naiva". U traženju drugih motiva, same se po sebi nameću promjene u međunarodnom okruženju. U nizu drugih te se promjene odnose i na krah boljševičke opcije, i na ekonomiju i politiku tranzicije, i na pad berlinskog zida, i na prestanak hladnog rata, i na promjenu mjesta i uloge nesvrstanih, i na sve drugo s time povezano. Moćnici, po drugi puta u relativno kratko vrijeme spašenog kapitalizma, svoju će propuštenu zahvalnost prema svojem spasitelju Johnu Maynardu Keynesu, barem donekle nadoknaditi na taj način što će umjesto modela ekonomskog neoliberalizma, koji je opetovano uzrokovao, skoro, opću krizu kapitalizma, podržati nastavak reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvitka društva blagostanja. Prednosti su neupitne i već viđene i još uvijek vidljive za sve ljude dobre volje. Moćnici kapitala, a isto tako i rada, trebali bi proučiti nedavno objavljenu knjigu engleskog znanstvenika, ekonomista, političara i povjesničara Roberta Skidelskog: "Keynes: Povratak velikana". Ovu je knjigu s engleskog preveo i predgovor napisao akademik Zvonimir Baletić.

2. Neke političko-ekonomske teze - U svjetlu kriznih događaja tijekom početka prošlog i ovog stoljeća

Marx je bio prvi znanstvenik koji je veoma kompleksno i cjelovito sagledao temeljne proturječnosti kapitalizma, kapitalističkih društvenih odnosa i kapitalističkog načina proizvodnje. U jednom sintetičkom izrazu Marx je temeljnu proturječnost kapitalizma definirao kao društveni rad i privatno prisvajanje. Slijedi političko-ekonomski zaključak da se temeljna proturječnost kapitalističkog načina proizvodnje treba i može rješavati na taj način da društvenom karakteru rada odgovara društveni karakter prisvajanja. Takve promjene kapitalističkog

načina proizvodnje čisto teorijski, odnosno političko-ekonomski gledano mogu se razrješavati na dva načina. Prvi način je demokratski, evolucijski, a drugi način je nasilan, što u praktičnoj primjeni znači revolucionaran. Društveno-ekonomska i politička povijest prošlog dvadesetog stoljeća pokazala je i prednosti i nedostatke i jednog i drugog spomenutog načina otklanjanja temeljne proturječnosti kapitalizma, kao društveno-ekonomskog i političkog sustava. Nešto određenije političko-ekonomsko objašnjenje odgovarajućih prijelomnih, društveno-ekonomskih i političkih događanja pretpostavlja neka osnovna znanja o funkciji tržišta i demokracije, kao dvije središnje institucije naše civilizacije.

Kada smo na početku ovih naših izlaganja spomenuli da su se sva društveno-ekonomska i politička prijelomna događanja dvadesetog stoljeća javljala u uzročno-posljedičnim vezama s tržištem i demokracijom, onda smo posebno mislili na proturječnosti koje u sebi sadrže ove dvije središnje institucije naše civilizacije. Kada je u pitanju tržište, tada posebno treba imati u vidu ove momente. Funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više, a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriteriji uspješnosti temeljeni na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praktičnoj provedbi pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time k ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima. Gledajući na očekivani tijek relevantnih događanja na temelju Marxove političke ekonomije i odgovarajuće uloge tehnološkog determinizma ima mnogo osnova za pretpostavku da će se proces oslobođenja rada već u tijeku druge polovice ovog stoljeća sve više ubrzavati. Ali pri svemu tome ne treba očekivati tako veliki i odlučan utjecaj tehnološkog determinizma koji će logikom nekog automatizma ubrzano voditi u ostvarivanje željenog procesa oslobođenja rada. Naprotiv, povijesno iskustvo promjena društvenih odnosa nas uči i upozorava da su sve u povijesti poznate promjene društvenih odnosa bile ostvarivane pod utjecajem odgovarajućih društvenih snaga. Nema osnove očekivati da će to u doglednoj budućnosti biti bitno drugačije. U svakom slučaju funkcija cilja kapitalističkog društva izražena u maksimiranju profita pokazala se u svjetlu ekonomskog i tehnološkog razvitka dobrodošlom i korisnom. Na tim je osnovama nastala kao suvremeni izraz tehnološkog determinizma četvrta tehnološka informatička revolucija koja sve jasnije otvara vidike i putove oslobođenja rada, što je sve dobro i pozitivno.

Postoji nažalost i ona druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje. Ta druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da je profit postao temeljni kriterij ponašanja svih segmenata društva. Moglo bi se, bez velikog pretjerivanja, reći da je profit postao gospodar duša i tijela. To je ona druga manje dobra, manje pozitivna i manje dobrodošla strana djelovanja profita, odnosno djelovanja funkcije cilja kapitalističkog društva u izrazu maksimiranja profita. Takav izraz funkcije cilja, tijekom više stoljeća, nije mogao ostati bez teških deformacija na čitavu skalu vrednovanja svih društvenih vrijednosti. U tom kontekstu su se počele mijenjati i skale i kriteriji moralnih vrijednosti, a samim time, i kriteriji društvenog morala. Gledajući na taj sklop pitanja i problema s aspekta religije, uključujući tu i katoličku crkvu, uslijedilo je svojevrsno diferenciranje između teološkog učenja, posebno kada su u pitanju kriteriji kršćanske civilizacije (Deset Božjih zapovijedi), i stvarnog ponašanja velike većine onih koji se deklariraju kao kršćani.

Sve u svemu tržište, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, ostat će u povijesti povezano s mnogo toga što je veoma dobro i mnogo toga što je veoma loše. U svakom slučaju velikan političke ekonomije Adam Smith je, još tijekom osamnaestog stoljeća, vizionarski sagledao veliku ulogu i snagu i moć tržišta u razvitku ljudskog društva.

Druga središnja institucija naše civilizacije, kako smo već spomenuli, odnosi se na demokraciju koja nije ništa manje proturječna od tržišta. Ona pozitivna i dobrodošla strana demokracije odnosi se na činjenicu da su u demokratskom društvu, obično se pod tim pojmom podrazumijeva višestranačka parlamentarna demokracija, svi ljudi kao građani danog društva izjednačeni pred zakonom. Ona manje pozitivna i manje dobrodošla strana medalje odnosi se na činjenicu da je demokracija neutralna u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionirati i demokracija i tržište i veoma velike razlike u društvenim odnosima. Iskustvo naše novije ekonomske povijesti nedvojbeno pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, s najpoznatijim tzv. Skandinavskim modelom, pa preko divljeg kapitalizma sve do tzv. "Južno-američkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontroliranim socijalnim razlikama. Sve to govori u prilog činjenici da paralelno djelovanje tržišta i demokracije samo po sebi ne mora značiti ostvarivanje takvog društva, ili još bolje rečeno takvih društvenih odnosa koji bi bili jednako prihvatljivi za sve, ili barem za većinu žitelja danog društva. Slijedi zaključak da ni tržište ni demokracija, kao središnje institucije naše civilizacije, same po sebi, ne funkcioniraju perfektно. Budući da nema, barem do sada poznatih, boljih, one funkcioniraju kao "*second best*". Iz svega do sada rečenog slijedi jedan veoma važan, mogli bi reći, fundamentalan zaključak da stvarni karakter društvenih odnosa u svakom demokratskom društvu određuju ljudi i njihova politička volja. I premda je ovaj stav dosta jasan, proces donošenja i ostvarivanja političke volje u demokratskom društvu u pravilu je veoma kom-

pliciran, ili možda bolje reći kompleksan. Politička volja u društvu višestranačke parlamentarne demokracije predstavlja izraz većine glasova u parlamentu određene države. Idejnopolitički karakter tako izražene političke volje po prirodi je stvari determiniran strukturom i veličinom onih političkih snaga, odnosno političkih partija i stranaka, koje su u konkretnom parlamentu zastupane. Jedan od općih kriterija stranačke podjele odnosi se na "lijeve" i "desne". Ovakva podjela na općem planu može značiti nešto, ali na posebnom planu, kada su u pitanju društveni odnosi, ne mora značiti puno. Sve ovisi o tome kakav je program pojedinih konkretnih političkih stranaka. Posebno velike razlike se, u pravilu, odnose na karakter funkcije socijalne države i na ostvarivanje načela socijalne pravde. U kontekstu ovih razmatranja posebno je interesantno, posebno kada su u pitanju promjene u sferi društvenih odnosa, podsjetiti se na neka prijelomna događanja tijekom prošlog XX. stoljeća. U Europi je karakter tih prijelomnih događanja bio veoma različit. U Zapadnoj Europi su se promjene društvenih odnosa ostvarivale evolucionirajućim, što znači demokratskim putem. Nasuprot tome u Istočnoj Europi (u Carskoj Rusiji) ove su se promjene ostvarivale nasilnim, revolucionarnim putem. U središtu promjena i na jednoj i na drugoj strani bile su središnje institucije naše civilizacije, što znači tržište i demokracija, ali s dijametralno - oprečnim pristupom. U Zapadnoj Europi su se relevantne subjektivne, odnosno organizirane društveno političke snage, u svojoj borbi za promjene društvenih odnosa u smjeru veće socijalne pravde, oslanjale na tržište i demokraciju. Suprotno tome na Istoku su relevantne subjektivne snage negirale i tržište i demokraciju. Zbog toga je realni socijalizam od prvoga dana svoga postojanja ušao u krizu koja je završila tek krajem prošlog stoljeća kada je, na temelju ekonomije i politike tranzicije, nastao divlji kapitalizam. U nastavku ćemo nešto veću pozornost obratiti na pokušaje ostvarenja promjene društvenih odnosa demokratskim, evolucionirajućim, putem. Ovaj demokratski pristup promjenama društvenih odnosa zaslužuje posebnu pozornost i zbog toga što je i danas veoma aktualan. Ovu aktualnost su u novije vrijeme u svojim radovima obilježili i naši znanstvenici. O tome i korištenoj literaturi više na kraju ovog priloga.

3. Latentna kriza kapitalizma

Kriza realnog socijalizma nastala je od prvoga dana njegovog postojanja. Uzroci su poznati: negiranje dvije središnje institucije naše civilizacije, a to su tržište i demokracija. Opća kriza realnog socijalizma i kraj boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokracije (nažalost ne u izrazu očekivanog i željenog društva blagostanja, nego u izrazu divljeg kapitalizma) dogodili su se koncem osamdesetih i početkom devedesetih, prošlog stoljeća. Latentna kriza kapitalizma traje već dugo, preko dva stoljeća, ali su se simptomi opće krize kapitalizma počeli

javljati tek tijekom dvije velike svjetske krize kapitalizma početkom prošlog i ovog stoljeća. Uzroci ovih kriza su bili i ostali isti. A to znači da su povezani s temeljnim proturječnostima kapitalizma, a to su društveni rad i privatno prisvajanje.

U ekonomskim znanostima općenito, a u političkoj ekonomiji posebno, problemi proturječja kapitalizma i s njima povezane krize su se najviše istraživali na temelju kriznih događanja tijekom početka dvadesetih i posebno tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća. U to su se vrijeme ekonomske znanosti općenito, a politička ekonomija posebno obogatile novim spoznajama. Te nove spoznaje obično stavljamo pod zajednički nazivnik "Kejnzijanska ekonomska filozofija". John Maynard Keynes, kao ni mnogi drugi koji su dobro poznavali Marxa, nije ga u svojim radovima puno spominjao. U nizu drugih, koji su se na isti ili sličan način odnosili prema Marxu, spomenut ćemo jednog velikog znanstvenika ekonomistu iz novijeg vremena. To je Nobelovac Paul Samuelson. Međutim, s aspekta razmatranja tretiranih pitanja i problema u ovom prilogu, od posebnog je interesa razmotriti neka krizna događanja tijekom tridesetih. Temeljna proturječja kapitalizma (u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja) su se posebno izrazila na sektoru financija i bankarstva a u neposrednoj vezi s time i na realnom sektoru. Neposredne posljedice su veoma brzo došle do izražaja u vidu masovne nezaposlenosti i u masovnom bankrotstvu mnogih poduzeća i banaka. Posebno velike drame pratile su tisuće i tisuće kućanstava koja, zbog naglog smanjenja kupovne moći, nisu više bila u stanju otplaćivati kredite, posebno one koji su nastali temeljem hipoteke. Početak krize se, po prirodi stvari, dogodio u epicentru, što znači u SAD-u. Kriza se veoma brzo širila u sve europske i druge zemlje tako da je sve više dobivala karakteristike krize svjetskog kapitalizma. Sve je više bilo naznaka da će se latentna kriza kapitalizma transformirati u opću krizu svjetskog kapitalizma. Postojeće spoznaje ekonomskih znanosti, koje su se temeljile na svemogućem djelovanju "nevidljive ruke Adama Smitha", odnosno na slobodnom tržištu, pokazale su se potpuno nemoćnima. Kada se već činilo da se za spas kapitalizma teško može naći neko djelotvorno rješenje, pojavila se ekonomska filozofija velikana ekonomskih znanosti Johna Maynarda Keynesa koga se, sa mnogo osnova može smatrati spasiteljem kapitalizma, kapitalista i kapitalističkih društvenih odnosa. Događanja tijekom ostvarivanja Keynesove ekonomske filozofije plijenit će našu pozornost u nastavku ovih izlaganja.

4. Keynesova ekonomska doktrina - U svjetlu rješavanja krize i spašavanja svjetskog kapitalizma

Keynes je mnogo bolje od svih drugih njegovih suvremenika znanstvenika ekonomista shvatio suštinu uzročno - posljedičnih događanja povezanih s kri-

zom. Polazna osnova se temeljila na već ranije u političkoj ekonomiji poznatim proturječnostima kapitalizma. Keynes je bolje od mnogih drugih shvatio povezanost temeljne proturječnosti kapitalizma, u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja, sa temeljnim proturječnostima dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokracije. Probleme stihijskog djelovanja tržišta u smislu da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji riješio je uvođenjem indikativnog planiranja i koncepcijom i strategijom razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Probleme neutralnosti demokracije u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde riješio je uvođenjem institucije solidarnosti koja postaje jednom od bitnih odrednica u organizaciji gospodarstva i društva. Na tim je osnovama Keynes, ne samo spasio kapitalizam od daljeg urušavanja i propadanja, nego je stvorio političko-ekonomske osnove za reformu kapitalizma u smjeru razvitka jednog novog društveno-ekonomskog i političkog modela koji je dobio pravo građanstva pod nazivom "Društvo blagostanja". Na temelju toga modela ostvaren je, posebno u Europi, jedna potpuno nova kvaliteta društveno-ekonomskog i političkog razvitka. Dugoročnu dominaciju modela ekonomskog liberalizma, koji je početkom prošlog stoljeća doveo gotovo do kraha kapitalizma, zamijenila je dominacija jednog novog modela reformiranog kapitalizma u izrazu društva blagostanja. Gledajući na taj fenomen sa znanstvenog aspekta, a to znači s aspekta političke ekonomije, pojava društva blagostanja je predstavljala jedan od najvećih pomaka u društvenim odnosima u čitavoj povijesti kapitalizma. I premda je sve to u ekonomskim i uopće društvenim znanostima dobro poznato, pojava nove velike svjetske krize početkom ovog (XXI.) stoljeća i sama po sebi privlači posebnu pozornost i nameće nova razmišljanja i istraživanja. Takav pristup i sam po sebi zahtijeva i nešto šira razmatranja društva blagostanja i odnose onih društveno-ekonomskih i političkih snaga koje su omogućile njegovu pojavu, postojanje i razvitak. Budući da se radi o kapitalističkom društvu i odgovarajućim društvenim odnosima u okvir razmatranja se moraju uključiti i odnosi između rada i kapitala. Imajući u vidu činjenicu da je, u političko-ekonomskom smislu, sinteza svih prijelomnih događanja, povezanih s velikom svjetskom krizom iz tridesetih godina prošlog stoljeća, izražena u pojavi društva blagostanja, u nastavku izlaganja će upravo pojava toga novog društvenog fenomena plijeniti našu posebnu pozornost.

5. Društvo blagostanja - Karakteristike, uzroci nastanka i razvitak

Društvo blagostanja je nastalo kao logičan slijed spašavanja kapitalizma i kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa temeljem rješavanja proturječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokracije. Problemi stihij-

skog djelovanja tržišta koji se javljaju u takvim pojavnim oblicima da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji, razriješeni su putem uvođenja indikativnog planiranja i kontinuiranog pripremanja takve koncepcije i strategije razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Proturječja neutralnosti demokracije u sferi socijalne politike i ostvarivanju načela socijalne pravde razriješena su temeljem povećavanja mjesta i uloge solidarnosti u organizaciji gospodarstva i društva. A to ustvari znači da se društvo blagostanja temelji na tržištu i demokraciji, ali s time da su se vodeće političke snage, odnosno relevantne političke stranke i partije dogovorile da institucija solidarnosti mora imati odgovarajuću, a to znači veliku ulogu. Na temelju spomenutog dogovora, demokracija u društvu blagostanja, u pogledu socijalne politike i ostvarivanja načela socijalne pravde, nije više neutralna. Pojava društva blagostanja, kao izraz rješavanja temeljnih proturječja kapitalizma i kapitalističkih društvenih odnosa, predstavlja i u sferi ekonomskih znanosti i u sferi društveno-ekonomske i političke prakse jedan veliki pomak. Taj veliki pomak ima i određeno povijesno, pa i određeno političko-ekonomsko značenje. I premda se ne radi o promjeni društvenih odnosa, budući da kapitalizam i dalje ostaje dominirajući svjetski sustav, ipak se radi o prvoj velikoj reformi kapitalizma. A to znači da su učinjeni određeni pomaci i u političkoj ekonomiji kapitalizma. Ti se pomaci doduše ne odnose na funkciju cilja koja se i u reformiranom kapitalizmu izražava u klasičnoj funkciji cilja, odnosno u maksimiranju profita. Međutim, i bez obzira na neizmijenjenu funkciju cilja, važni pomaci se odnose na neke nove karakteristike tržišta i cijena. Naime, u reformiranom kapitalizmu u izrazu društva blagostanja neki veoma bitni segmenti ljudskog življenja, kao što su zdravlje, obrazovanje, (a u određenim granicama i stanovanje), javljaju se u odnosu na tržište i cijene u jednom novom svjetlu. To novo svjetlo dolazi zbog toga što su u društvu blagostanja, temeljem uloge solidarnosti, svi građani jednog društva, u odnosu na spomenute bitne segmente ljudskog življenja, stavljeni u isti položaj. To, razumije se, nikako ne znači da su u društvu blagostanja usluge s područja zdravlja, obrazovanja, pa i stanovanja, (kao što se nerijetko može čuti) postale besplatne. To, razumije se, nije točno zbog toga što će se izraz "besplatno" moći adekvatno upotrebljavati tek u onoj fazi reforme kapitalizma i razvitka društva blagostanja kada se, na temelju tehnološkog determinizma, ostvare uvjeti za oslobođenje rada, a samim time i nestane potreba funkcije tržišta i cijena. Sve u svemu reforma kapitalizma i razvitak društva blagostanja imaju i veliko znanstveno, a to znači političko-ekonomsko značenje i veliko značenje u povećavanju kvalitete ljudskog življenja i uopće u razvitku pravednijih društvenih odnosa, a samim time i pravednijeg društva. U povijesti naše novije civilizacije iskristalizirali su se neki općeuvojeni kriteriji za analizu i ocjenu kvalitete određenog društveno-ekonomskog i političkog sustava. Među najvažnijima su ekonomska efikasnost i politička demokratičnost, a isto tako i ostvarivanje načela socijalne pravde i zaštite ljudskih prava i sloboda. Društvo blagostanja udovolja-

va svim ovim kriterijima U političko-ekonomskom smislu veoma je važno zapaziti da karakteristike društva blagostanja ne determinira nužno razina ekonomskog razvoja, nego, prije svega, politička volja, a to znači idejno-politički karakter programa vladajućih političkih snaga i stranačkih i partijskih struktura. Prema tome, ljudi u svakome društvu odlučuju koliko će to društvo biti socijalno i pravedno. Svrstavanje političkih stranaka na "lijeve" i "desne" se tijekom naše novije civilizacije ostvarivalo temeljem većeg ili manjeg uvažavanja u relevantnim stranačkim programima principa socijalne države i načela socijalne pravde. Bilo bi logično za očekivati da će se one političke stranke i partije koje u svojim programima posebno naglašavaju kršćansku orijentaciju, svrstati u "lijevu" opciju. U stvarnosti, međutim, to nije tako. Sve političke stranke i partije koje se stavljaju pod zajednički nazivnik "demokršćanske" svrstavaju se pod "desnu opciju". Veliki međunarodni projekt koji je pokrenuo papa Wojtyła pod naslovom "Mir, oprost i dobro" i u kome smo i osobno sudjelovali, imao je vjerojatno za pretenziju i veće usklađivanje spomenutih političkih podjela s duhom kršćanske tradicije općenito i kršćanske civilizacije posebno, međutim, i bez obzira na određene nelogičnosti u razvrstavanju "lijevih" i "desnih" političkih stranaka i partija valja spomenuti da je pitanje, barem minimalne orijentacije na socijalnu državu i socijalnu pravdu u većini posebno europskih zemalja sve više postalo pitanje barem minimalnog uvažavanja načela suvremene civilizacije. Nažalost, ta načela suvremene civilizacije uvažavaju i mogu uvažavati, u većini slučajeva, samo one zemlje koje su prošle onu početnu, rudimentarnu fazu svoga razvitka. Dodamo li tome opetovano spominjanu činjenicu da je demokracija, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde, onda postaje više nego jasno zašto je socijalna slika suvremenog svijeta upravo stravična.

Društvo blagostanja nastalo je na temelju prekida neutralnosti jedne od dvije središnje institucije naše civilizacije, tj. demokracije. Društvo blagostanja je nastalo u najrazvijenijim dijelovima svijeta i posebno je postalo poznato i popularno kao "Skandinavski model". Razvitak društva blagostanja dobilo je posebni utjecaj temeljem pojave Keynesove ekonomske filozofije, koja je, rješavajući probleme proturječja suvremenog kapitalizma, posebno one koji su povezani sa socijalnom neutralnošću demokracije, spasila kapitalizam, kapitaliste i kapitalističke društvene odnose. Posebno značenje za suvremeni svijet, posebno za sve one koji odlučuju o njegovoj sudbini, ima činjenica da je odlučnu ulogu u sprečavanju opće krize kapitalizma, imalo bitno povećavanje mjesta i uloge načela solidarnosti. To je načelo posebno došlo do izraza i u socijalnom nauku Katoličke crkve. Mnoge teorijske, idejno-političke, filozofske i duhovne vertikale našeg vremena, spomenimo samo papu Wojtylu i Nobelovca Josepha Stiglitz, smatraju da bez povećavanja mjesta i uloge načela solidarnosti neće i ne može biti opstanka života na planetu Zemlji. Sve to pokazuje povijesno značenje koje ima pojava društva blagostanja na planeti zemlji.

Keynesova ekonomska filozofija je spasila kapitalizam i potakla razvitak društva blagostanja, zadržavajući ključnu ulogu središnjih institucija naše civilizacije (tržišta i demokracije), ali s time da je demokracija prestala biti neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde. Na taj su način riješene dvije važne zadaće. Prva se odnosi na razrješavanje osnovnih proturječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije (tržišta i demokracije) i otklanjanje uzroka krize. Druga se odnosi na zadržavanje onih prednosti kapitalizma koje se odnose na ulogu tržišta i konkurencije.

Obično se pretpostavlja da je razvitak društva blagostanja svojevrsna privilegija samo onih bogatih zemalja. Međutim, iskustvo naše novije ekonomske povijesti pokazuje da to nije sasvim točno. Bivša zajednička država Jugoslavija, bila je, temeljem svog brzog ekonomskog razvitka, na osnovi funkcije tržišta i radničke i šire samoupravne demokracije, tijekom sedamdesetih, u okviru decenija Ujedinjenih naroda, ubrojena među deset u svijetu novo industrijaliziranih zemalja. I premda je razina razvoja Jugoslavije, pa i Hrvatske, u vrijeme samoupravnog socijalizma bila relativno skromna (približna onoj koju i danas imamo), ukupni društveno-ekonomski i politički razvitak temeljio se na svojevrsnom modelu društva blagostanja. Političko-ekonomske sličnosti su se odnosile na funkciju tržišta i cijena u odnosu na neke bitne segmente ljudskog življenja kao što su zdravlje, obrazovanje i stanovanje. Razlike su se odnosile na funkciju cilja. Umjesto maksimiranja profita kao funkcija cilja javlja se maksimiranje akumulacije (dobiti) po kapitalu i maksimiranje osobnih dohodaka po radniku. Takav model blagostanja ostvarivao je, u odnosu na zemlje realnog socijalizma, i brži privredni rast i veću ekonomsku efikasnost i veću političku demokratičnost i veću zaštitu ljudskih prava i sloboda. Jugoslavija i Hrvatska su u vrijeme samoupravnog socijalizma spadale u veoma uski krug zemalja koje su se najbrže razvijale. Ta razina materijalnog razvoja dostignuta je tek u posljednjim godinama. Razina društvenog blagostanja, valja vjerovati, bit će dostignuta u godinama pred nama.

U sklopu ovih razmatranja posebnu pozornost treba usmjeriti na činjenicu da su sve promjene tijekom razvitka u proteklom razdoblju bile determinirane političkom voljom, što u praktičnom življenju znači, odnosima političkih snaga. U kapitalizmu su svi društveno-ekonomski i politički odnosi u najvećoj mjeri determinirani odnosima rada i kapitala. Keynesova ekonomska filozofija ne samo da je spasila kapitalizam i pospješila njegovu reformu u smjeru razvitka društva blagostanja, nego je i stvorila uvjete za bolje odnose rada i kapitala. A to je u isto vrijeme i pretpostavka za bolje odnose između onih političkih partija i stranaka koje zastupaju kapital (a to su sve političke grupacije koje zastupaju "desnu" opciju) i onih političkih grupacija koje zastupaju rad (a to su političke stranke i partije "lijeve opcije"). Zato ćemo odnosima rada i kapitala, posebno u svjetlu prošlih i aktualnih kriznih događanja, u nastavku ovih razmatranja posvetiti posebnu pozornost.

6. Keynes: povratak velikana

Razmatrajući s političko-ekonomskog aspekta krizna događanja tijekom tri-desetih valja zapaziti dva veoma važna momenta. Prvi se odnosi na činjenicu da je došao kraj višestoljetne iluzije o svemoćnom djelovanju nevidljive ruke Adama Smitha, odnosno slobodnog tržišta. Drugi se odnosi na činjenicu da se samo veoma vidljivom rukom Johna Maynarda Keynesa, odnosno aktivne ekonomske politike, može ostvarivati, relativno stabilan i održivi razvoj. Temeljem tih činjenica uslijedile su spoznaje da se samo u kombinaciji nevidljive ruke Adama Smitha (odnosno tržišta) i veoma vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa (odnosno aktivne ekonomske politike) može ostvarivati i djelotvorna ekonomska politika i stabilan i održivi ekonomski razvitak. Ništa manje važne, nego dapače, nisu ni spoznaje o svekolikoj kvaliteti društva blagostanja. Te se svekolike kvalitete manifestiraju u činjenici da društvo blagostanja udovoljava i kriterijima ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti i, što je posebno važno, kriterijima zaštite ljudskih prava i sloboda, uz veliko uvažavanje načela socijalne pravde. Posebno važne karakteristike društva blagostanja odnose se na činjenicu da može udovoljavati i interesima kapitala i interesima rada. U tom se kontekstu može reći da je Keynesova ekonomska filozofija ne samo spasila kapitalizam, nego je, temeljem razvitka društva blagostanja, omogućila pozitivne pomake društvenih odnosa i bolje i kvalitetnije življenje za sve žitelje danog društva. Praksa je pokazala da društvo blagostanja nije i ne mora biti privilegija samo onih bogatih nego i onih drugih. Hrvatska je početke življenja u tom društvu doživjela neposredno nakon industrijalizacije.

Relativno stabilni i pravedni odnosi između rada i kapitala imaju u našoj novijoj ekonomskoj povijesti dugu tradiciju. Ti relativno pravedni odnosi su se posebno manifestirali u održavanju određene simetrije u raspodjeli. A to znači da se u pravilu nije događalo da profiti izrazito rastu, a da plaće i nadnice izrazito padaju. U vrijeme prve i druge tehnološke revolucije, potkraj devetnaestog i početkom prošlog stoljeća, profiti su se povećavali temeljem sve većeg učešća porasta produktivnosti rada u stopi rasta bruto domaćeg proizvoda. Ta se činjenica odražavala i na porast profita i na porast plaća i nadnica. U vrijeme treće tehnološke revolucije, prije i nakon Drugog svjetskog rata, primjena šest poznatih generičkih tehnologija snažno je utjecala i na porast produktivnosti rada i na povećanje stope rasta bruto domaćeg proizvoda i na povećanje efikasnosti kapitala općenito, i na veliki doprinos tehničkog progressa posebno. Snažan porast društvene produktivnosti rada imao je veoma povoljne utjecaje i na rast profita i na rast plaća i nadnica, a sve to u općem pozitivnom ozračju društva blagostanja kao i u uvjetima održavanja relativno simetričnih odnosa raspodjele između rada i kapitala. Imajući sve do sada rečeno u vidu i samo se po sebi nameće pitanje zašto se onda početkom ovog stoljeća opet dogodila kriza s istim, ili još većim, pogubnim učincima kao i ona

početkom prošlog stoljeća. Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje bi bio da se kapital prestao držati principa relativno simetrične raspodjele. Međutim, koliko god je takav odgovor na postavljeno pitanje u osnovi točan, uzročno-posljedična događanja povezana s pojavom nove velike krize, koja je potresla cijeli svijet, zahtijevaju ipak nešto širu raspravu. Prvo pitanje koje u tom kontekstu traži svoj odgovor odnosi se na uzroke takvog ponašanja kapitala i to upravo u vrijeme kada se činilo da su se posložili interesi svih zainteresiranih relevantnih čimbenika, posebno rada i kapitala.

U traženju mogućih objašnjenja u vezi s takvim ponašanjem kapitala, valja razmotriti i neke stavove koji su se pojavili još prije izbijanja krize. U tom kontekstu valja razmotriti i neke stavove koji su čitav niz godina prije pojave krize nametnuli početak reforme društva blagostanja. Ta je reforma ustvari bila izraz početka nove krize kapitalizma koji je po drugi puta, tijekom posljednjih osam desetljeća, morala spašavati ekonomska filozofija velikog znanstvenika Johna Maynarda Keynesa. Istaknuti engleski povjesničar, ekonomist i političar Robert Skidelsky je u tom povodu napisao veoma vrijedno djelo pod naslovom "Keynes: povratak velikana". Zahvaljujući našem istaknutom ekonomistu (posebno u sferi ekonomskih doktrina), znanstvenom savjetniku Ekonomskog instituta, Zagreb, akademiku Zvonimiru Baletiću, koji je ovo djelo preveo na hrvatski i napisao veoma sadržajan predgovor, ovo je djelo nedavno (ljetu 2011.) i kod nas objavljeno. Imajući u vidu ukupna događanja na svjetskoj ekonomskoj i političkoj sceni, valja reći, ne samo da je ovo djelo napisano od pravog autora i prevedeno od pravog prevoditelja, nego je, što je posebno važno, objavljeno u pravo vrijeme.

7. Reforma društva blagostanja

Tijekom dugog niza poslijekriznih godina dominirala je Keynesianska ekonomska doktrina. To je vrijeme procvata društva blagostanja i relativno dobrih i stabilnih odnosa između rada i kapitala. Dobijao se dojam da je pronađen "modus vivendi" boljih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, posebno u Europi. Rad je bio veoma dobro i centralizirano organiziran, a samim time i veoma snažan i utjecajan. Relevantne političke snage, kao što su lijeve političke stranke, posebno "Socijalistička internacionala" i druge, imale su veoma utjecajne pozicije u najvažnijim međunarodnim asocijacijama i integracijama (Ujedinjeni narodi, Europska zajednica, Europska unija i drugi). Sve u svemu Keynesova ekonomska filozofija koja je spasila kapitalizam, nastavila je svoje pozitivno djelovanje. Prve naznake određenih promjena u idejno-političkoj sferi pojavile su se u vrijeme stupanja na znanstvenu scenu četvrte tehnološke (informatičke) revolucije. U političkim (možda bolje reći u kapitalističko-poslovnim), pa i znanstvenim sre-

dinama počeli su se sve više javljati glasovi o neodrživosti društva blagostanja i Keynesijanske ekonomske doktrine u uvjetima djelovanja četvrte tehnološke informatičke revolucije. Objašnjenja su bila povezana s potrebom fleksibilnijih odnosa na tržištu rada, a to znači više slobode u sferi "Fiering – Hiering", a to u praksi znači veliko ograničavanje i smanjivanje prava rada i veliko povećavanje prava i slobode kapitala. U tom su se kontekstu davala različita i praktična, pa čak i političko ekonomska objašnjenja u tom smislu da je čak i odnos između živog rada i fiksnog kapitala izmijenjen, s time da je živi rad, odnosno ljudski kapital "*human capital*", postao najvažniji čimbenik proizvodnje. Bez pretenzije dubljeg ulaženja u političko-ekonomske probleme i pomake povezane s novim fundamentalnim znanjima i na njima temeljenim tehnologijama, našu pozornost ćemo zadržati samo na pitanjima održivosti dostignutih prava rada, a isto tako i Keynesijanske ekonomske doktrine i društva blagostanja. To su veoma krupna pitanja koja su u novije vrijeme već potresla suvremeni svijet i koja će ga, ukoliko se ne isprave učinjene greške, i dalje potresati. Objašnjenje učinjenih grešaka (uz uvažavanje određenih političko-ekonomskih pomaka) temeljit ćemo na već tretiranim pitanjima razrješavanja političko-ekonomskih proturječnosti kapitalizma u cilju njegovog opstanka.

Keynesova ekonomska filozofija je tijekom spašavanja kapitalizma, poslije prve velike krize iz tridesetih godina, temeljno proturječje kapitalizma (društveni rad, a privatno prisvajanje) razriješila simultanim rješavanjem i proturječja tržišta i proturječja demokracije. Ta dva proturječja su razriješena uvođenjem indikativnog planiranja i prestankom neutralnosti demokracije u odnosu na socijalnu pravdu. Povećanje uloge i mjesta načela solidarnosti odigralo je odlučujuću ulogu.

Objašnjenja koja je pojavom četvrte tehnološke informatičke revolucije istakla strana kapitala o potrebi promjena na tržištu rada u smjeru veće fleksibilnosti, imala su praktično značenje smanjivanja prava rada i povećavanja prava kapitala. Valja, međutim, odmah primijetiti da su se određene promjene, u smislu veće fleksibilnosti, mogle provesti i bez smanjivanja prava rada, odnosno zadržavanjem iste razine solidarnosti. A to znači da bi, eventualno, nužno povećanje troškova solidarno snosile obje strane: rad i kapital. U praksi se je međutim dogodilo nešto što nitko, barem do danas, nije uspio cjelovito i općeprihvatljivo objasniti. Ono što je danas, međutim, nažalost s velikim zakašnjenjem, postalo svima jasno to je činjenica da su upravo tim činom započela prijelomna događanja koja nisu nikome koristila, ali koja su svima štetila. Ta događanja su predstavljala prvi veliki atak i na društvo blagostanja i na, do tada postojeću razinu uloge solidarnosti.

Ono, međutim, što je i danas obavijeno velom tajne, odnosi se na činjenicu da su relevantne subjektivne snage tako mirno i bez borbe dočekale ovo prijelomno razdoblje i početak retrogradne reforme društva blagostanja. U vrijeme koje je prethodilo reformi društva blagostanja rad je bio relativno dobro i centralizirano organiziran. Pozicija relevantnih subjektivnih snaga općenito i socijaldemokracije

posebno, predstavljala je onu političku snagu, temeljem koje je održavan, kakav takav, balans odnosa rada i kapitala koji je omogućavao relativno stabilan razvitak društva blagostanja. Sve je to bilo i sasvim razumljivo budući je društvo blagostanja djelovalo u zajedničkom interesu i rada i kapitala. A to znači da je osiguravalo i ekonomsku efikasnost i tržišnu konkurentnost, uz uvažavanje ljudskih prava i sloboda i načela socijalne pravde. U kontekstu svega toga, potpuno je neshvatljivo ponašanje onih subjektivnih snaga koje bi, po prirodi stvari, morale štitići interese rada, posebno u pogledu zahtjeva za većom fleksibilnošću na tržištu rada, na način koji potpuno degradira načelo solidarnosti, što je značilo otvoreni atak na opstanak društva blagostanja. Jer početak reforme društva blagostanja na ovim osnovama ustvari je sve više sličio njegovom ukidanju. Opetovano se nameće pitanje kako je sve to moglo proći gotovo nezapaženo, i u svjetskoj znanosti (posebno ekonomskoj) i u svjetskoj politici. To tim više što je upravo u to vrijeme, jedan od čelnika svjetske socijaldemokracije, vođa engleskih laburista Tony Blair, imao veliku moć i bio i na domaćem (engleskom) i na međunarodnom planu veoma utjecajan. I premda se ne mogu zanijekati velike zasluge koje je imao Tony Blair, ipak se ne mogu ne zamijetiti i ne mali propusti koje je učinio u vrijeme kada se počela pripremati reforma društva blagostanja, što je ustvari značilo atak na dugogodišnje uravnotežene odnose rada i kapitala. Treći put Tonyja Blaira pokazao se kao veliki promašaj. On je očito s velikim poteškoćama pokušavao uskladiti svoje pozicije velikog svjetskog državnika (kao premijera Ujedinjenog Kraljevstva) s pozicijom svjetski istaknutog socijaldemokrata (kao vođe engleskih laburista). Dodatne poteškoće činile su mu, po svemu sudeći, i međunarodni odnosi i tradicionalno savezništvo sa SAD-om u vrijeme predsjednika Georga Busha sa kojim je bio i u ratnom savezništvu. Kada je u pitanju Amerika, treba se prisjetiti da su braća Kennedy dali svoje živote u borbi za osvajanje, bar nekih, segmenata društva blagostanja (posebno u zdravstvu). Valja se nadati da će predsjednik Obama na tom planu imati nešto više sreće. U svakom slučaju odnosi između rada i kapitala na svjetskom planu općenito, a na europskom posebno, nisu mu puno pomogli. Vodeći svjetski političari socijaldemokratske orijentacije općenito, a Tony Blair posebno, platili su za učinjene greške visoku cijenu. Ta se visoka cijena ogledala u gubitku vlasti i vodećih političkih i državničkih funkcija. Međutim, i nažalost, veliki gubitci i s njima povezani problemi zbog reforme društva blagostanja i bitnog smanjivanja uloge i mjesta načela solidarnosti i dalje su ostali. Ranije postavljeno pitanje zašto su se čelnici svjetske socijaldemokracije predali bez borbe, posebno u pogledu jednostranih promjena na tržištu rada, a samim time i širokom otvaranju vrata retrogradnoj reformi društva blagostanja, ostaje i dalje bez pravog otpora.

Ipak se bez izlaženja iz granica skromnosti treba podsjetiti i nekih dugih primjera. Čelnik Socijaldemokratske partije Hrvatske Ivica Račan otvorio je raspravu na temu koja je predmet naše pozornosti krajem godine 1998. i početkom

godine 1999. U to je vrijeme održana i jedna međunarodna konferencija na kojoj su sudjelovali i austrijski i njemački socijalisti. Ivica Račan nas je i osobno pozvao da uzmemo aktivno učešće na ovom međunarodnom (znanstveno političkom) skupu. U svojoj smo diskusiji iznijeli svoje stavove da bi dalja retrogradna reforma društva blagostanja mogla imati ne samo nesagledivo loše posljedice za poziciju rada, nego i puno više i šire od toga. To bi mogao biti uvod u velike krizne događaje na svjetskoj razini. Sa tim su se stavovima složili austrijski i njemački sudionici ove međunarodne znanstveno-političke konferencije. U tom je kontekstu jedan sudionik iz Njemačke, sasvim usput i sasvim benevolentno, dobio Račanu da će se i on čim dođe na vlast slično kao i Nijemci, susresti s velikim problemima zbog zahtjeva vladajuće neoliberalne ekonomske doktrine za takve promjene na tržištu rada, temeljem kojih se bitno slabi položaj rada i radnika u korist kapitala i kapitalista. I tako se nažalost i dogodilo. Zato je velika i moralna i moralno-politička obaveza i znanstvenika i političara da svim ovim i sličnim događanjima posvećuju najveću moguću brigu i pažnju.

Za nas je, međutim, u sklopu ovih razmatranja najvažniji zaključak da se nositelji interesa rada, u prijelomnim događanjima koja su se dogodila nakon četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, nisu dobro snašli. To znači da nisu znali i shvatili, ili nisu htjeli znati i shvatiti značenje i uzročno-posljedične veze i s njima povezane tragične posljedice. No, i bez obzira na to koliko je tko od svjetskih vođa interesa rada (u nizu mnogih drugih spomenuli smo samo vođu engleskih laburista Blaira koji spada među najistaknutije i najodgovornije) doprinijelo slabljenju pozicije društva blagostanja, kompleks odgovornosti ostaje i dalje otvoren. To tim više što ostaje čitav niz pitanja koja traže svoj odgovor, a koja se odnose na odgovornost kapitala, koji je isto tako kao i rad, našao svoj interes u društvu blagostanja. Naime, pojava i dugogodišnja funkcija društva blagostanja (ne samo na "Skandinavskom modelu" nego i u Europskoj uniji i šire), je na svjetskoj razini konkretno pokazala i potvrdila velike prednosti toga društveno-ekonomskog i političkog modela za razvoj dugoročno stabilnih odnosa rada i kapitala. To sve predstavlja jedan od bitnih segmenata i održivog i stabilnog ekonomskog razvoja, a može se slobodno reći, i održivog i stabilnog mira u svijetu. U tom kontekstu nije sasvim jednostavno i za sve prihvatljivo objasniti činjenicu da su moćnici svjetskog kapitala i svjetskog kapitalizma tako lako napustili Keynesovu ekonomsku filozofiju, koja je spasila i kapitalizam i kapitaliste, i tako zdušno prigrlili model ekonomskog neoliberalizma i premda je već bilo opće-poznato da je upravo taj ekonomski model (nevidljive ruke Adama Smitha) tridesetih godina prošlog stoljeća doveo cijeli svijet do katastrofalne krize. Pričati o svemu tome priče da je glavni uzrok tim prijelomnim događanjima pojava četvrte tehnološke (informatičke) revolucije mogu se uzimati dvojako. Neki ih, ne razmišljajući dublje o tome, uzimaju kao prosudbe vrijedne pažnje. Neki drugi, gdje spadaju i autori ovog priloga, ovakve priče i stavove uzimaju kao znanstveno

neutemeljene floskule. S obzirom na neupitnu važnost traženja nešto cjelovitijih i uvjerljivijih odgovora na postavljena pitanja, o uzročno-posljedičnim vezama prijelomnih događanja i napuštanja Keynesijanstva i modela društva blagostanja i dominacije modela ekonomskog neoliberalizma, na ova ćemo se pitanja još vratiti u našim kasnijim razmatranjima.

8. Ekonomski neoliberalizam - U svjetlu nove svjetske krize (s posebnim osvrtom na prekid tradicije simetrične raspodjele između rada i kapitala)

Relativno asimetrična raspodjela između rada i kapitala ima dugu tradiciju. Ona se održavala tijekom sve tri prve tehnološke revolucije. Rješenjem velike drame koja je nastala tijekom prve svjetske krize (iz tridesetih godina prošlog stoljeća) temeljem primjene ekonomske filozofije Johna Maynarda Keynesa, paralelno, a može se reći i simultano, razriješena su i neka druga važna pitanja koja su u ono vrijeme mučila suvremeni svijet. To se posebno odnosi na pojavu društva blagostanja na temelju kojeg su i rad i kapital mogli zadovoljavati svoje interese usklađenije i bolje nego ikada ranije. To je imalo za posljedicu i trajno dobre i stabilne odnose između rada i kapitala. Nastavljena je i tradicija relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala, koju treba shvatiti u tom smislu da je i porast profita i super profita, koji je pratila svaka tehnološka revolucija, povlačio za sobom i određeni porast plaća i nadnica. U tom se svjetlu i samo po sebi nameće pitanje pa zašto je onda, potkraj prvog desetljeća novog stoljeća, izbila nova svjetska kriza s ništa manje razornim posljedicama od one prve. Valja odmah reći da je nova - druga velika svjetska kriza nastupila zbog toga što je kapital jednostrano, i bez stvarnih, svima prihvatljivih razloga, prekinuo tradiciju asimetrične raspodjele. Objašnjenja su bila isto tako trivijalna i neprihvatljiva kao i ona povezana s retrogradnom reformom društva blagostanja. A to znači da su objašnjenja bila povezana s pojavom i utjecajima četvrte tehnološke (informatičke) revolucije i potrebom fleksibilnijih odnosa na tržištu rada. Nažalost u svemu se tome nije snašla ni ona znanost koja je trebala, na znanstvenim osnovama, reagirati, ni ona politika kojoj je idejno-politička zadaća bila očuvanje dostignutih prava i interesa rada i radnika, odnosno svih onih koji su radno ovisni i koji žive od svoga rada.

U kontekstu ovih naših razmatranja posebno valja istaknuti činjenicu da se nikada prije nije dogodila tako drastična asimetrija u raspodjeli između rada i kapitala, kakva se dogodila u par desetljeća koja su prethodila krizi. U to su vrijeme pod utjecajem čimbenika četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, koje se uobičajilo stavljati pod zajedničke oznake (ICT) koje predstavljaju kratice riječi informacijsko-komunikacijske tehnologije, dakle pod utjecajem tih čimbenika, počeli

su snažno rasti i profiti i super profiti. Umjesto kakve takve simetrične raspodjele, kapital je nastavio djelovati u smjeru daljnjeg rušenja funkcija društva blagostanja, kao i u smjeru potpune dominacije modela ekonomskog neoliberalizma, koji je, još početkom prošlog stoljeća, doveo do kriznih događanja katastrofalnih razmjera. Zemlje u tranziciji su imale veliku nesreću što se tranzicija počela događati u vrijeme (retrogradne) reforme društva blagostanja i dominacije modela ekonomskog neoliberalizma. Ne ulazeći ovom prigodom šire i dublje u ovaj sklop pitanja i problema (sa kojima će se sigurno još dosta vremena morati baviti i ekonomska znanost i ekonomska povijest) ograničit ćemo se samo na događanja koja su uslijedila tijekom prošle druge velike svjetske krize čiji su recidivi u svijetu još uvijek prisutni.

Eksplzija je, po prirodi stvari, uslijedila u epicentru, što znači u SAD-u. Tamo se tako brzo i drastično počela manifestirati temeljna proturječnost kapitalizma (društveni rad i privatno prisvajanje) kao vjerojatno, nigdje drugdje. Preko noći su izniknula brojna nova šatorska naselja u kojima su se našli oni koji, zbog smanjivanja kupovne moći, više nisu mogli otplaćivati dospjele kredite, posebno one, a tih je većina, koji su opterećeni hipotekom. Krizna su događanja, kao i uvijek započela na financijsko-bankarskom sektoru da bi se veoma brzo prenosila i na druge sektore u realnoj sferi i to s tendencijama brzog širenja na Europu i cijeli svijet. Proizvodnja, trgovina, financije i svi drugi, veliki i mali, svi su se našli u veoma teškim i teško rješivim problemima. Drastično smanjivanje proizvodnje bilo je praćeno propadanjem i bankrotom brojnih poduzeća u svim sektorima. Avet snažnog pada zaposlenosti praćena masovnom nezaposlenošću snažno je protresla cijeli svijet, ne praveći suviše velike razlike između onih više i onih manje razvijenih. Kriza je neupitno učinila velike štete i radu i kapitalu, ali s time da su neusporedivo najveće žrtve podnijeli oni koji su radno ovisni i koji žive od svoga rada. Postoje prosudbe da su, pored ovih političko-ekonomskih momenata na koje smo ograničili našu pozornost, na pojavu krize djelovali i neki špekulativni momenti, posebno u sferi nafte i burzovno-financijskog poslovanja. Ne osporavajući mogućnosti ovih utjecaja opća je ocjena barem do sada izgovorena, da su ti utjecaji marginalni.

S aspekta ovih naših razmatranja je, međutim, najvažnije zamijetiti da su moćnici svjetskog kapitalizma preko noći zaboravili svemoć nevidljive ruke Adama Smitha, u izrazu djelovanja slobodnog tržišta, i svom žestinom se prihvatili, veoma vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa, u izrazu aktivne ekonomske politike. Na čelu kolone koji su u tom smislu djelovali bio je predsjednik SAD-a George Bush, koji je inače bio najveći protivnik društva blagostanja i najveći zagovornik dominacije modela ekonomskog neoliberalizma. Ova druga velika svjetska kriza, slično kao i prošla, za sobom je ostavila ogromne svekolike štete koje će se, na razne načine, osjećati još dugo vremena. Pri svemu tome valja zamijetiti da je suzbijanje i dalje svekoliko širenje krize, sa svim dobro poznatim teškim posljedicama, ostvarivano nešto brže i djelotvornije, nego je to bio slučaj kod prošle svjetske krize. Uzroci tog pojavi su poznati. U vrijeme pojave prošle

krize svi su bili zatečeni (uključujući i znanstvenike) s nemoći "nevidljive ruke Adama Smitha", tj. slobodnog djelovanja tržišta. To je čuđenje, međutim, prigodom pojave druge velike svjetske krize izostalo. Razlog je, manje više, poznat, posebno znanstvenicima. I ne samo da je bio poznat uzrok pojavi krize nego je bio poznat i odgovarajući lijek i put i postupak njenog djelotvornog savladavanja. A taj se lijek, put i postupak nije oslanjao na "nevidljivu ruku Adama Smitha", tj. na slobodno djelovanje tržišta, nego je imao sasvim druge oslonce. Ti drugi oslonci bili su izraženi u ekonomskoj filozofiji Johna Maynarda Keynesa. Gledajući slijed političko-ekonomske povijesti i političko ekonomske utjecaje na neka prijelomna (posebno ona krizna) događanja tijekom prošlog i početkom ovog stoljeća, u korijenima tih događanja sasvim ćemo lako zamijetiti potvrde Marxovog učenja o temeljnim proturječnostima kapitalizma koje se u jednom sintetičkom izrazu mogu definirati kao "društveni rad i privatno prisvajanje". Političko-ekonomskom analizom tih proturječja dolazimo i do proturječja središnjih institucija naše civilizacije, a to su tržište i demokracija. Razrješavanje ovih proturječnosti spasilo je tijekom prošle velike svjetske krize kapitalizam i kapitaliste. Sve je to, manje više, općepoznato i neupitno. Međutim, ono što je nešto manje općepoznato i neupitno, odnosi se na povijesnu činjenicu da je kapitalizam (podrazumijevajući pod tim pojmom i sve moćnike svjetskog kapitala) nakon prošle svjetske krize veoma brzo zaboravio svoga spasitelja Johna Maynarda Keynesa, kao i njegovu ekonomsku filozofiju na temelju koje je nastalo društvo blagostanja, koje je u konkretnoj praksi zadovoljavalo i interese rada i interese kapitala. Istini za volju valja reći da u red onih zaboravljivih valja uvrstiti i ne mali dio svjetske znanosti, što je, sa svih aspekata gledano, najgore i najmanje oprostivo.

Ostaje međutim gola i neupitna istina da su moćnici svjetskog kapitala, zaboravljajući na spasitelja kapitalizma Johna Maynarda Keynesa svojim ponašanjem uzrokovali novu veliku svjetsku krizu. Ta činjenica i sama po sebi nameće brojna, veoma teška i veoma kompleksna pitanja. Prvo pitanje je da li se radi o nesvjesnom (može se reći i neznačajkom) djelovanju, ili se radi o svjesnom (značajkom) djelovanju. Prvi slučaj bi značio da svjetski moćnici kapitala nisu baš ništa naučili na temelju iskustva prošle velike svjetske krize. Od takve ocjene ne bi se u tom slučaju mogla isključiti ni svjetska znanost. Drugi slučaj bi značio da se svjetski kapital u svojoj pohlepnosti za što većim profitima - super profitima svjesno odlučio za takvo djelovanje, ne mareći i ne razmišljajući o mogućim posljedicama. Ne odlučujući se ovom prigodom ni za jedan od dva spomenuta slučaja, ograničit ćemo se samo na konstataciju da i jedan i drugi slučaj u sebi sadrže određene, ne male, opasnosti. Traženje nešto utemeljenijeg odgovora na postavljena pitanja i s njima povezane dileme treba povezati i s onim pitanjima i dilemama koja smo razmatrali prigodom traženja uzročno-posljedičnih veza u prekidu simetričnih odnosa raspodjele između rada i kapitala. Taj su prekid oni više naivni povezivali s utjecajima četvrte tehnološke (informatičke) revolucije.

Međutim, oni manje naivni, nisu se zadovoljavali samo s takvim stavovima i pokušavali su spoznati nešto šire i dublje uzročno-posljedične veze.

Veoma važna dodatna pitanja, praćena s odgovarajućim dilemama, javljaju se ne samo u vezi s događanjima koja su povezana sa uzrocima i posljedicama prošle velike svjetske krize, nego možda i još više s aktualnim događanjima koja su povezana s vremenom, prije i nakon krize od koje se recidivi još uvijek, više ili manje, osjećaju. Ova druga svjetska kriza isto kao i prva riješena je, već po drugi puta na temelju ekonomske filozofije Johna Maynarda Keynesa, koji je razrješavajući krizu spasio kapitalizam i kapitaliste. Ovi drugi mu, međutim, nisu bili previše zahvalni i zaboravljajući na njega i njegovo učenje ponovili su istu grešku i uzrokovali novu veliku svjetsku krizu. Ta je velika kriza uslijedila i zbog prekida relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala i zbog napuštanja modela društva blagostanja (koji je veoma mnogo koristio suvremenom svijetu i to kako radu tako i kapitalu) i konačno ne možda kao manje važno, nego naprotiv kao najvažnije, zbog dominacije modela ekonomskog neoliberalizma, koji je neposredno uzrokovao i onu veliku krizu iz prošlog stoljeća. Temeljno je pitanje hoće li moćnici svjetskog kapitala i kapitalizma izvući odgovarajuće pouke ili će dopustiti da se greške ponove i još više ugroze cijeli svijet. Isto se pitanje odnosi i na svjetsku znanost koja i premda ne može odlučivati, ipak može savjetovati i na taj način posredno utjecati na karakter i smjer odluka. Sva su ta pitanja još za sada povezana s velikim neizvjesnostima. I na svjetskoj politici i na svjetskoj znanosti stoji veoma velika, važna i odgovorna zadaća da se svijet nastavi razvijati na temelju već spoznatih i u svjetskoj praksi provjerenih i potvrđenih istina, a to znači na temeljima već oprobane i započete reforme kapitalizma u smjeru daljeg razvitka društva blagostanja. Na taj način uvažavajući sve ono što je već jednom bilo ostvareno u sferi zdravlja, obrazovanja, a donekle i stanovanja, postupno će se ostvarivati ono društveno-ekonomsko i političko uređenje u kome će se moći udovoljavati i kriterijima ekonomske efikasnosti i razvojne djelotvornosti i zaštititi ljudskih prava i sloboda i neprikosnovenom uvažavanju načela socijalne pravde. Sve je to realno moguće pod pretpostavkom da u društvu postoje organizirane one društvene i političke snage koje su spremne i orijentirane na djelovanje u tom smjeru. A upravo na tu temu valja u nastavku još nešto reći.

9. Ekonomski neoliberalizam ili društvo blagostanja - U svjetlu kriznih događaja tijekom naše novije ekonomske povijesti

U nizu velikana znanstvenika i stvaratelja klasične političke ekonomije, tijekom više proteklih stoljeća, u kontekstu velikih kriznih događanja koja su potresla cijeli svijet, ograničit ćemo se samo na trojicu. Jedan od prvih velikana

klasične političke ekonomije je neupitno Adam Smith. On je u svojim djelima (spomenut ćemo samo "Bogatstvo naroda, istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda") svojim djelima vizionarski sagledao veliku snagu i moć tržišta koja će se na temelju sve veće podjele rada, a to znači i tehničkog napretka, sve više povećavati. Ovi vizionarski stavovi su posebno impresivni u svjetlu činjenice da su izrečeni tijekom osamnaestog stoljeća, u vrijeme kada se još nije tako jasno mogao sagledati utjecaj nadolazećih velikih tehnoloških revolucija. U tim je uvjetima bila potpuno razumljiva njegova velika vjera u svemoć tržišta, na temelju koje je nastala poznata krilatica o velikoj moći "nevidljive ruke Adama Smitha".

Drugi po vremenskom redosljedu, velikan klasične političke ekonomije jest, isto tako neupitno, Karl Marx, koji je u svojim djelima (spomenut ćemo samo njegovo fundamentalno djelo u tri knjige "Kapital" u kome je suptilnije i cjelovitije nego bilo tko drugi dao cjelovitu anatomiju kapitalizma i kapitalističkih društvenih odnosa. Nitko nije tako dobro i suptilno, izdiferencirano i jasno izložio suštinu proturječja kapitalističkog načina proizvodnje kao što je to učinio Karl Marx. Svojim znanstvenim spoznajama on je dao veliki doprinos u sagledavanju i svega dobroga i svega manje dobrog što je kapitalizam i kao model privređivanja i kao model društvenih odnosa donio čovječanstvu. Ono dobro odnosi se posebno na do sada neviđen razvoj novih znanja i na njima temeljenih novih tehnologija i povezano s time takav rast proizvodnje i uopće "proizvodnih snaga" kakav je do sada u svijetu bio nepoznat. U središnjici svega toga bili su tržište i konkurencija. U čitavom nizu brojnih znanstvenika (posebno u sferi društvenih znanosti) Marx je bio jedan od najpoznatijih i najpriznatijih. Njegovo učenje o kapitalizmu i njegovim dobrim i lošim stranama općenito, a o njegovim proturječnostima posebno, prihvatila je svjetska znanost i svjetski znanstvenici. To se odnosi i na one koji su se deklarirali kao marksisti i one koji to nisu.

Marxova ekonomska filozofija posebno je počela privlačiti pozornost početkom prošlog stoljeća u vrijeme velike svjetske krize. To je još više došlo do izražaja početkom ovog stoljeća kada se je svjetska kriza sa svim svojim, dobro poznatim, razornim djelovanjem ponovila. Ta su krizna događanja u toj mjeri potvrdila Marxovu ekonomsku filozofiju da su svi relevantni čimbenici i sve relevantne strukture (uključujući i Vatikan) njegov doprinos znanosti prihvatili. Opetovana krizna događanja su potvrdila Marxovo učenje o proturječnostima kapitalizma, posebno u kontekstu povijesno provjerene činjenice o trajnoj i stabilnoj neodrživosti takvog društva u kome (temeljem slobodnog djelovanja tržišta) bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Takvim svojim učenjem Marx je dao odgovarajuće spoznaje i, može se reći, znanstvene osnove i onim društvenim snagama koje žele mijenjati (reformirati) kapitalizam i onim koji to ne žele. Događanja tijekom prošlog stoljeća su ovakvu presudbu potvrdila.

Treći velikan klasične političke ekonomije, koji je tijekom početka prošlog i ovog stoljeća najviše spominjan, je znanstvenik koji je svojom ekonomskom filo-

zofijom, u novije vrijeme, po drugi puta spasio kapitalizam. To je John Maynard Keynes. Spomenut ćemo samo dva njegova veoma poznata djela od kojih svako na svoj način spada u klasiku političke ekonomije. To su: "Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca" i "The End of Laissez Faire". Posebno valja istaknuti da veličina i značaj ekonomske filozofije Johna Maynarda Keynesa nije samo u tome što je spasio kapitalizam, nego i još posebno u tome što je omogućio ostvarivanje takve reforme kapitalizma koja je u izrazu društva blagostanja omogućavala zadovoljavanje interesa i rada i kapitala.

Na tim je osnovama ostvaren relativno stabilan odnos rada i kapitala praćen relativno simetričnim odnosima raspodjele. Dobivao se dojam da su nakon dugo godina nestabilnosti, posebno na temelju društva blagostanja, pronađene osnove za takav društveno-ekonomski i politički razvitak koji više nije bremenit tako velikim turbulencijama kao što je to tijekom dugog niza proteklih godina bio slučaj. Idila, međutim, nije bila tako dugog vijeka kako se očekivalo. Početak pogoršavanja odnosa dogodio se u vrijeme pojave nove četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, nastavio se tijekom reforme društva blagostanja i konačno doveo do eksplozije i nastanka druge velike svjetske krize koja se pojavila kao izraz prekida relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. Kao što smo već u ranijim izlaganjima opetovano spominjali, nametnula je i svjetskoj znanosti i svjetskoj politici neka veoma krupna pitanja. Sintetički izraz svih tih pitanja svodi se u uzroke i povode moćnika svjetskog kapitala da na kocku stavi tako velike uloge kao što su društvo blagostanja i relativno stabilna simetrična raspodjela između rada i kapitala. Ta su dostignuća izražavala konkretne mogućnosti rješavanja teških proturječja kapitalizma evolutivnim demokratskim putem koji su omogućavali zaštitu interesa i rada i kapitala. U političko-ekonomskom smislu društvo blagostanja se temelji na dvije središnje institucije naše civilizacije, a to znači na tržištu i demokraciji, ali s time da tržište više ne djeluje kaotično i stihijski, a demokracija nije više neutralna na ostvarivanje načela socijalne pravde. Na taj se način u društvu blagostanja ostvaruje i ekonomska efikasnost i politička demokratičnost i zaštita ljudskih prava i sloboda i ostvarivanje načela socijalne pravde. Objašnjenje da se takvo društvo blagostanja nije moglo održati u uvjetima djelovanja ICT čimbenika u političko-ekonomskom smislu zvuči kao obična floskula. Jer neupitna je činjenica da je u svakom društvu utoliko lakše uvažavati načelo solidarnosti ukoliko je viša razina društvene produktivnosti rada. Slijedi zaključak da su moćnici svjetskog kapitala po nekoj drugoj osnovi procijenili da im više ne odgovaraju, na temelju društva blagostanja, uspostavljeni dobri i stabilni odnosi rada i kapitala. Ono što je i u političko-ekonomskom i u svakom drugom smislu jasno i neupitno to je činjenica da su ovakve prosudbe bile totalno krive i da su imale za posljedicu pojavu nove, druge po redu, velike svjetske krize. Gledajući na ova događanja kroz prizmu djelovanja relevantnih društveno-političkih, "lijevih" i "desnih", snaga, nameće se prosudba da je i jedna i druga strana, svaka na svoj način, učinila, ne male, greške.

One "desne" snage su u vrijeme promatranih prijelomnih događanja bile veoma dobro, u osnovi centralizirano, organizirane i veoma snažne. One "lijeve" snage su bile i decentraliziranije organizirane i slabije. No i bez obzira na odnose snaga, posebno u parlamentima relevantnih međunarodnih organizacija, ostaje otvoreno pitanje zašto su te "lijeve" snage tako lako i ležerno prihvatile inicijativu onih "desnih", koje su u godinama prije krize započele reformu društva blagostanja. Istini za volju vođe svjetske ljevice ipak su već kažnjeni i podnijeli su određene konzekvence. Vođe svjetske desnice još nisu došle na red. Valja se nadati da će se to u dogledno vrijeme dogoditi.

U svakom slučaju nakon iskustava koja je svijet doživio nakon dvije velike svjetske krize, bilo bi za očekivati da će sve to dati nove poticaje za nastavak onakve reforme kapitalizma kakva se dogodila početkom prošlog stoljeća nakon prve velike svjetske krize, u izrazu društva blagostanja. To tim više što recidivi ove druge svjetske krize još uvijek traju. Ponovljeni zaborav na spasitelja kapitalizma Johna Maynarda Keynesa i njegovu ekonomsku filozofiju koja je po drugi puta u razdoblju od osam desetljeća spasila i kapitalizam i svijet, urodio bi još daleko većim dramom od onih već viđenih. Političko-ekonomske spoznaje i odgovarajuće povijesno iskustvo nas uče i upozoravaju da bi opetovane greške imale za posljedicu opću krizu kapitalizma s neviđenim posljedicama. Valja se podsjetiti da su se sve reforme kapitalizma u smjeru razvitka društva blagostanja ostvarivale evolutivno, nenasilno, uz uvažavanje i tržišta i demokracije i socijalne pravde i ljudskih prava i sloboda. Jer upravo sve to predstavlja izraz društva blagostanja koje, po svojoj prirodi omogućava i ekonomsku efikasnost i političku demokratičnost i socijalnu pravdu i ljudska prava i slobode. Na taj način predstavlja dobru osnovu usuglašavanja interesa i rada i kapitala. Na temelju svega toga već smo ranije izložili stav da osporavanje razvitka društva blagostanja pojavom četvrte tehnološke "informatičke" revolucije nije znanstveno prihvatljivo. Posebno zato jer pitanje uloge i mjesta institucije solidarnosti, kao i uopće pitanje raspodjele između rada i kapitala, može se tretirati i kao teorijsko "političko-ekonomsko" pitanje, ali isto tako i kao praktično političko pitanje. John Maynard Keynes je opetovano spasio kapitalizam razrješavajući proturječja dvije središnje institucije naše civilizacije (tržišta i demokracije). Društvo blagostanja se temelji na savladavanju stihije tržišta i na uvažavanju načela solidarnosti. U svemu tome nema ničeg novog i sve je to već jednom viđeno i u određenoj mjeri još se uvijek vidi. I premda socijalni nauk crkve katoličke ne spada u političku ekonomiju, ipak se može spomenuti da je taj nauk, po filozofskom, socijalnom i humanom usmjerenju, od svih do sada poznatih, društveno-ekonomskih i političkih modela, najbliži društvu blagostanja. Zasluge za to pripadaju najvećoj moralno političkoj vertikali prošlog stoljeća papi Wojtyli.

Međutim, sva ova naša razmatranja opetovano i, sama po sebi, nameću pitanje koji su motivi utjecali na moćnike svjetskog kapitala, odnosno na one društveno-političke snage koje ih predstavljaju. U tom se kontekstu valja prisje-

titi da je tranzicija započela u vrijeme reforme društva blagostanja i dominacije modela ekonomskog neoliberalizma. Takav je stjecaj okolnosti nanio ogromne štete svim zemljama u tranziciji. Brojni svjetski znanstvenici (ekonomisti), su u vrijeme pripreme ekonomije i politike tranzicije bili okupljeni oko Bečkog instituta za međunarodne komparativne studije, a isto tako i oko Ekonomskog instituta, Zagreb. Autori ovog priloga su i sami u tome sudjelovali. Spomenute institucije i njihovi suradnici su tijekom pripreme ekonomije i politike tranzicije kao funkciju cilja posebno isticali društvo blagostanja. Na tu su temu napisane brojne knjige u zajedničkom izdanju Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije i izdavačke kuće MACMILLAN, London, a isto tako i u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb, i izdavačkih kuća Informator i Globus, Zagreb, a isto tako i u izdanju izdavačke kuće PRAEGER, New York. Nažalost vladajuće međunarodno okruženje djelovalo je na zemlje u tranziciji u sasvim drugom, slobodno se može reći suprotnom smjeru. Umjesto društva blagostanja, direktno i indirektno se nametao model ekonomskog neoliberalizma. Zemlje u tranziciji su morale proći kroz daleko težu krizu od one koja se po prirodi stvari i sama po sebi nametala i morala proći. Tako se zemljama u tranziciji nije dogodilo željeno društvo blagostanja, nego ekonomski neoliberalizam, divlji kapitalizam i tržišni fundamentalizam. Posljedice su općepoznate. Istraživanja Svjetske banke su pokazala da je pretežan broj stanovništva u zemljama u tranziciji općenito, a u Rusiji posebno, preferirao stari ekonomski model. Na znanstvenom planu se veoma mali broj znanstvenika iz zapadnog svijeta uključio u raspravu oko ekonomije i politike tranzicije. Iznimke su samo dvojica profesora istaknutih ekonomista znanstvenika koji su bili angažirani i u Svjetskoj banci i Međunarodnom monetarnom fondu. To su Amerikanac nobelovac Joseph Stiglitz i Poljak Grzegorz Kolodko. Oni su uputili veoma kritične riječi svima onima (a to su bili svi vladajući) koji su zemljama u tranziciji preporučivali ekonomski neoliberalizam. Tragovi njihovih dobrih želja i namjera ostali su zapisani u publikaciji Svjetske banke "TRANSITION". U slučaju da su ih svjetski moćnici nešto više slušali, u zemljama u tranziciji bi se najvjerojatnije, umjesto divljeg kapitalizma, tržišnog fundamentalizma i mafiokracije, počeli ostvarivati i neki segmenti željenog i dugo očekivanog društva blagostanja. Brojne knjige na tu temu u izdanju MACMILLAN, London i PRAEGER, New York, kao i u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb, o svemu tome najbolje govore. Sve to spada u ekonomsku povijest i tu se nažalost ništa ne može promijeniti jer valja se podsjetiti jedne stare izreke još iz antičkih vremena: "Jedan trenutak propušten u prošlosti ne može se nadoknaditi ni vječnošću u budućnosti". Na sreću naša situacija ipak nije tako tragična i još uvijek postoje prostori za pozitivan pristup, pa čak i za određeni optimizam. Reforma društva blagostanja, prekid relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala i ponovljena svjetska kriza, daju toliko uvjerljivih dokaza o ekonomskoj i povijesnoj nužnosti nastavka reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvitka društva blagostanja.

Najnovija ekonomska povijest, je bez i malo sjene ili dileme, neupitno pokazala da bi ponavljanje grešaka iz naše bliske ekonomske prošlosti, imalo za posljedicu tragična događanja nesagledivih razmjera i s nesagledivim tragičnim posljedicama u našoj (nedalekoj) budućnosti. U tom se kontekstu ne smije zaboraviti na ozbiljna upozorenja čitavog niza velikana i moralno-političkih, pa i duhovnih, vertikalna našeg vremena (u nizu drugih već smo spomenuli samo dvojicu: Josepha Stiglitzu i papu Wojtylu) koji su upozorili da bez povećavanja uloge solidarnosti ne bi mogao opstati život na planetu Zemlji. Kontinuitet velikih nemira i previranja u različitim dijelovima planete zemlje, o važnosti i ozbiljnosti tih upozorenja sasvim dovoljno i neupitno govori. Valja se samo i ovom prilikom opetovano podsjetiti da upozorenja u pogledu presudne uloge načela solidarnosti u isto vrijeme znače i veliku potporu i podršku nastavku reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvitka društva blagostanja. Spomenuti stavovi prosudbe i upozorenja ne ostavljaju ni malo prostora za bilo kakvo kolebanje u smislu "Društvo blagostanja" ili "Ekonomski neoliberalizam". Jer prvo znači sigurnost za sve, a drugo znači nesigurnost i neizvjesnost za ogromnu većinu.

10. Umjesto zaključnih razmatranja

U ovom posebnom prilogu autori su (nastavljajući tradiciju opatijskih savjetovanja Hrvatskog društva ekonomista) imali želju i namjeru upozoriti na neke specifičnosti, pa i na neka prijelomna događanja u ovom našem vremenu. Nije ni potrebno posebno naglašavati da se te specifičnosti i ta prijelomna događanja odnose posebno na sve ono što je prethodilo krizi i u konačnici uzrokovalo njenu pojavu. Pretenzije su ograničene samo na neke političko-ekonomske teze kojima se pokušavaju objasniti uzroci pojave ove druge po redu svjetske krize, a isto tako i mogućnosti njenog prevladavanja. Pod lupu su stavljena turbulentna i prijelomna događanja tijekom vremena od prve do ponovljene druge svjetske krize od koje su recidivi još uvijek prisutni. Polazeći od velikana klasične političke ekonomije Adama Smitha i njegovog učenja o velikoj moći tržišta, posebno smo se zadržali na tezama dvaju velikana klasične političke ekonomije iz XIX. i XX. stoljeća, a to su Karl Marx i John Maynard Keynes. Prvi je bolje nego itko drugi sagledao i definirao temeljnu proturječnost kapitalizma: društveni rad i privatno prisvajanje. Drugi je isto tako veoma znalački, mudro pa čak i lukavo razriješio temeljne proturječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije: tržišta i demokracije, i to, kada je u pitanju tržište uvođenjem indikativnog planiranja, a kada je u pitanju demokracija, uvođenjem načela solidarnosti.

Na tim je osnovama spašen kapitalizam i razriješena kriza. Na tim se osnovama dogodila i reforma kapitalizma u smjeru razvitka društva blagostanja.

Nastalo je drugo razdoblje relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. Ta je idila počela jenjavati početkom retrogradne reforme društva blagostanja i to u vrijeme pojave četvrte tehnološke (informatičke) revolucije. Pod utjecajem snažnog djelovanja ICT čimbenika uslijedio je skokoviti rast profita i super profita. I upravo u to najmanje očekivano vrijeme dogodio se prijelom u trendu relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. Eksplozija u vidu nove, druge po redu, velike svjetske krize je bila neizbježna i to s epicentrom u SAD-u. Ne uzimajući ozbiljno mogućnost da je kapitalistička pohlepa pod utjecajem informatičke tehnologije dovela do prekida "idiličnih" odnosa rada i kapitala kao uzrok i neposredni povod tim prijelomnim događanjima treba tražiti u sferi promjena i novosti u međunarodnom okruženju. A najizrazitije promjene odnose se na silazak sa svjetske scene realnog socijalizma, na krah boljševičke opcije i na pojavu ekonomije i politike tranzicije, a isto tako i na nestanak "hladnog rata" i smanjeni utjecaj pokreta nesvrstanih i sve drugo s time povezano. Međutim, nasuprot očekivanjima svjetskih moćnika da će na temelju ICT čimbenika zgrnuti neviđeno velike profite i super profite, u stvarnosti se dogodilo nešto dijametralno oprečno. Umjesto velikih profita uslijedila je velika kazna u izrazu ponovljene velike svjetske krize. Nažalost, moćnici svjetskog kapitala koji su krizu prouzročili, tragične posljedice snose neusporedivo manje od onih koji žive od svoga rada.

Sada je od svih ključnih pitanja, povezanih s traženjem osnova daljeg razvika, najvažnije ne ponoviti iste greške. A to znači isključiti svaku mogućnost bilo kakvih kolebanja na relaciji "društvo blagostanja" ili "ekonomski neoliberalizam". Zvijezda vodilja mora pokazivati smjer povećavanja uloge načela solidarnosti jer u protivnom ne bi bilo mogućnosti održavanja života na našem planetu Zemlji.

LITERATURA

1. Armingeon, K., Beyeler, M., eds. (2004.), *The OECD and European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
2. Baletić, Zvonimir (2009.), „Krizna i antikrizna politika“, u knjizi *Krizna i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
3. Bogomolov, Oleg (2010.), „Pouka globalne krize“, *Ekonomski pregled*, (61), 5-6: 335-353
4. Castles.F.G., et al., Ed, (2010.), *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press.

5. Gligorov, Vladimir (2007.), "Transition, Integration and Development in Southeast Europe", *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
6. Huber, E., Stephens. J. D. (2000), *Development and Crisis of the Welfare State*, The University of Chicago Press.
7. Jurčić, Ljubo (2005.), "Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija", *Ekonomski pregled*, (56), 5-6: 347-373.
8. Jurčić, Ljubo (2011.), "Država blagostanja", *MadeIn*, ožujak, 2011.
9. Kremer, M., (2007.), *How Welfare States Care: Culture, Gender and Parenting in Europe*, Amsterdam University Press.
10. Kolodko, Grzegorz (1998.), "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant". *Transition*, (9) br.3 Washington. World Bank.
11. Mesarić, Milan (2010.), „Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? (Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu?“ *Ekonomski pregled*, (61), 5-6: 354-404.
12. Mesarić, M. (2008.), *XXI. stoljeće, Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
13. Skidelsky, R. (2011.), *Keynes: povratak velikana*, Algoritam, Zagreb.
14. Vojnić, D. (2010.), "Križa suvremenog kapitalizma (s posebnim osvrtom na krizu realnoga socijalizma i samoupravnoga socijalizma)" *Ekonomski pregled*, (61), 5-6:293-316.
15. Vojnić, D. (2004.), "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681- 726.